

Шуневич О.М.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики
викладання навчальних предметів

МЕТОДИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ В УЧНІВ НАВИЧОК ЦІЛЕТВОРЕННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Процеси реформування освіти в Україні передбачають переорієнтацію акцентів із засвоєння учнями фактів на оволодіння способами взаємодії, продукування різних варіантів розв'язку проблеми, вибір оптимального шляху досягнення прогнозованого результату. Ці й багато інших складників входять до структури ключової компетентності «Уміння вчитись», формування якої є вкрай актуальним із багатьох причин. Важливість питання визначається як суспільними запитами до особистості, яка має бути здатна до моделювання власної освітньої траєкторії, самооцінки, самоорганізації, так і державними вимогами щодо необхідності оволодіння стратегіями, які спрямовані на виконання навчальних завдань і розв'язання життєвих проблем [5, с. 10].

Уже зараз на державному рівні закладається нормативне підґрунтя для забезпечення умов щодо можливості навчатися протягом усього життя, про це, зокрема, йдеться в проекті Закону про освіту. Водночас розвиток суспільства передбачає швидкий перехід від декларативних лозунгів про формування компетентної особистості і переорієнтацію вчителів на пошук власної професійної ідентичності, аби не залишитися людьми, які «йдуть уперед з головою, поверненою назад» [7]. Зважаючи на це, зростає необхідність навчання учнів планувати власну діяльність, визначати цілі своєї роботи, коригувати їх у процесі навчання, тим самим формувати низку якостей, які допомагатимуть успішно розв'язувати життєві завдання.

Актуальність проблеми формування в учнів навичок цілетворення визначається також активними науковими пошуками й дискусіями. Питання необхідності включення в сучасний урок етапу цілевизначення порушується в працях С. Подмазіна, О. Пометун, О.Савченко, А. Фасолі, А. Хуторського. Науковці з'ясували суть цілевизначення у процесі навчання, недоліки традиційної системи формулювання педагогічної мети, вимоги до формулювання цілей.

Проте невирішеними залишаються питання шляхів реалізації етапу цілетворення сучасного уроку української мови й літератури в контексті компетентнісного підходу.

Формування цілей є однією зі складових будь-якої діяльності людини. З фізіологічної точки зору, «рефлекс цілі» є однією з умов життя людини, що забезпечується наявністю певної напруги, перешкоди, І. Павлов вважав за необхідне «плекати цей рефлекс в собі як найбільш дорогоцінну часточку свого ества», відкривати широкі можливості для практики цього рефлексу батьками, вчителями за підтримки суспільства і держави [11, с. 1]. У педагогіці цілі освіти визначаються як ідеальні прогнозовані результати педагогічної освітньої діяльності, те, до чого прагнуть учитель, учні [4, с. 205].

Розглянемо більш конкретно процес цілетворення як важливий маркер сучасного уроку, на якому враховуються компетентнісний, особистісно зорієнтований та діяльнісний підходи до навчання.

Сучасна наука, активно досліджуючи проблему визначення цілей навчальної діяльності, послуговується низкою термінів, зокрема, «цілепокладання», «декомпозиція мети», «цілевизначення», «цілетворення», «постановка цілей», що вказує неоднозначність

підходів до цього процесу. Водночас більшість сучасних науковців доводить визначальну роль цілетворення у навчальному процесі [К. Баханов, Д. Дертнер, О. Карманов, М. Кларіна, Б. Кубічек, Є. Полат, О. Пометун, А. Фасоля, О. Фоміна, О. Хуторський, О. Янкович]. Цікаво, що дослідники мотиваційної сфери особистості наголошують на взаємозв'язку становлення мотивації до навчання й залученням учнів до постановки свідомої, значущої цілі. Так В.Д. Шадриков, стверджує, що мотивація зумовлена не лише мотивами, потребами й умовами діяльності, а й, передовсім, цілями особистості, з урахуванням яких вона приймає рішення [12, с. 119]. Тому наявність уміння формулювання цілей і їх реалізації є показником зрілості мотиваційної сфери особистості учня – обов'язкової умови розвитку вміння вчитися як ключової компетентності.

Досліджуючи дидактичний аспект означеної проблеми, О. Хуторський цілевизначенням в навчанні називає встановлення учнями й учителем цілей і завдань навчання на визначених етапах. Організація ж цілетворення на уроці, на його думку, включає в себе сукупність дій щодо визначення, усвідомлення й конкретизації мети і завдань уроку [17, с. 221].

У нашому дослідженні хочемо зосередити увагу на двох аспектах процесу цілетворення на уроці: по-перше, визначення педагогом мети уроку як усвідомленої педагогом стратегії діяльності суб'єктів навчання (учителя й учня), яка має узгоджуватися з вимогами Державного стандарту, програми з української мови, особливостями учнів тощо; по-друге, з'ясування цілей (очікуваних результатів), продуманих перед уроком і вербалізованих під час його проведення в спільній з учнями діяльності.

Цікаво, що науковці дотепер не мають одноставної думки щодо того, чи варто формулювати вчителю мету уроку. Одні стверджують, що достатньо сформулювати лише очікувані результати як орієнтир спільної діяльності вчителя й учнів [13, с. 2]; інші ж пропонують, готуючись до уроку, обов'язково писати мету й очікувані результати [8, с. 4], хтось стоїть на традиційних засадах визначення триєдиної мети уроку [10, с. 15].

У більшості випадків і в методичній літературі, і в практиці вчителів-словесників спостерігаємо умовний поділ мети навчання на три групи: 1) освітню – озброєння учнів науковими знаннями, спеціальними й загальнонавчальними вміннями та навичками; 2) розвивальну – розвиток мислення, пам'яті, творчих здібностей тощо; 3) виховну – формування світогляду, моральних переконань, екологічне виховання тощо.

Проте на сучасному етапі відбувається протиріччя між тією роллю, яку відводять цілетворенню в структурі навчальної діяльності, зокрема, під час уроку, й емпіричними даними про те, наскільки успішно вчителі української мови й літератури володіють навичками педагогічного цілетворення, наскільки ефективно педагоги формують в учнів ці вміння.

У процесі аналізу відповідей учителів української мови й літератури на курсах підвищення кваліфікації з'ясувалося, що 94% вчителів, складаючи конспект уроку, формулюють мету, 87% поділяють її на навчальну, розвивальну й виховну, проте більшість педагогів вказують на формальний підхід до цього процесу; формуванню ж очікуваних результатів (цілей навчання) приділяють увагу лише 15% педагогів, інші вважають, що цей процес є даниною моді і лише забирає час на уроці, лише 10 % залучають дітей до процесу цілетворення, з іншого боку, вчителі вважають, що визначення мети будь-якої діяльності (у тому числі й навчальної) – це визначальний чинник успіху.

Як бачимо, у педагогічній діяльності формування навчальних цілей традиційно розглядається як важливий аспект підготовки вчителя до уроку, проте зазвичай цей процес носить формальний характер і не відображає ті зміни, які відбуваються в підходах

до навчання. Про нігілізм цілей у педагогіці стверджує більшість дослідників цієї проблеми. Зокрема В.П.Зінченко відзначає: "Цілі або приймаються, або ні. Навіть коли вони приймаються вчителем, школою, це ще не означає, що вони будуть досягнуті. У це "рівняння" входить ще учень, який їх або приймає, або тихо відходить від них займатися своєю справою..." [6, с.18].

Аналізуючи конспекти уроків, представлені у фахових журналах, спостерігаємо, що у більшості з них поле цілетворення сконструйоване без урахування сучасних вимог до навчання.

Виокремимо такі найсуттєвіші недоліки процесу *формулювання мети* уроку:

1. «Зміщення мети»: заміна її запланованою діяльністю учня з опанування змісту навчального предмета (вивчити поняття «Словосполучення»); заміна дидактичної мети запланованою діяльністю вчителя («Дати поняття про словосполучення, познайомити з типами підрядного зв'язку в словосполученні»).

2. «Глобальність» мети (виховувати всебічно розвинену особистість). Педагоги ставлять дуже загальну мету, не конкретизуючи її, що є поганим орієнтиром до дії.

3. Жорстка детермінація формулювання мети документами, що регламентують навчальний процес (це формалізує процес);

Пропонуємо враховувати такі вимоги до формулювання мети уроку (як стратегічного бачення педагогом процесу суб'єкт-суб'єктної діяльності, своєрідного орієнтира досягнення вимог програми): формулюємо в діяльній формі; орієнтуємося на спільну діяльність учня і вчителя (учень і вчитель як співтворці уроку); беремо за орієнтир предметні і ключові компетентності.

Табл. 1. Формулювання мети уроку «Словосполучення. Види зв'язку в словосполученні», 8 клас

Некоректне формулювання	Формулювання відповідно до сучасних підходів
<p>Дати відомості про словосполучення, вивчити типи підрядного зв'язку</p> <p>Розвивати логічне мислення.</p> <p>Виховувати любов до рідного слова.</p> <p>(Відображено лише діяльність учителя або учня, неконкретне формулювання)</p>	<p><i>Створити умови для повторення</i> учнями відомостей про словосполучення; <i>здобуття ними знань</i> про смислові відношення в словосполученні;</p> <p><i>Спонукає до розвитку</i> вмінь здійснювати аналіз цих синтаксичних одиниць; групувати словосполучення за типами підрядного зв'язку;</p> <p><i>Заохочувати до виховання</i> власної мовної особистості через правильне вживання в мовленні різних типів словосполучень.</p>

Проаналізувавши конспекти уроків, відеозаписи фрагментів уроків, можемо говорити про найсуттєвіші недоліки формулювання *очікуваних результатів або цілей* уроку та створення ситуації цілетворення.

1. Під час запису цілей (очікуваних результатів) учителі послуговуються словесними формулами «Учні **повинні** вміти, знати». Таке формулювання, враховуючи сучасні зорієнтовані на особистість підходи, є не коректним.

2. У багатьох конспектах очікувані результати спрямовані на формування знань, умінь і навичок, натомість усі решта рівнів компетентності залишаються поза увагою.

3. Деякі цілі важко виміряти, перевірити їх досягнення в кінці уроку («розвивати пізнавальну активність»).

4. Відокремлення учня від процесу встановлення і визначення цілей навчання (конспірація педагогічних цілей).

Для формулювання цілей, співвідносних із сучасними підходами до навчання, найбільш вдалою видається таксономія навчальних цілей і завдань у пізнавальній сфері американського вченого Бенжаміна Блума, яка впродовж півстоліття є орієнтиром для науковців, що досліджують особливості сучасної методики навчання (О.Пошетун, Є. Полат, О. Фомін), і для вчителів-практиків.

Бенжамін Блум виділив кілька рівнів ієрархії навчальних цілей, на які варто орієнтуватися. Цілі нижчого порядку (знання, розуміння, застосування) передбачають формування понять, ознайомлення з фактами, явищами, процесами, законами, їх запам'ятовування і відтворення; розуміння й інтерпретація вивченого, використання знань в іншій ситуації. Наприклад, учень, який засвоїв тему: «Уподібнення приголосних звуків» на рівні знання, розуміння, застосування, правила орфоєпії, може розповісти правило і навести приклади уподібнення; пояснити, як відбувається процес уподібнення приголосних, написати транскрипцію контрольних слів, правильно вимовляти асимільовані приголосні тощо.

Цілі вищого порядку (аналіз, синтез, оцінка) спрямовані на розвиток уміння аналізувати, здатність структурувати навчальний матеріал, знаходити переваги й недоліки об'єктів, оцінювати значущість явищ, здобутих умінь. Наприклад, після вивчення теми «Уподібнення приголосних звуків», учні зможуть *вирізнити контрольні слова з-поміж інших під час письма й в усному потоці, скласти власну карту поняття щодо вивченого і пояснити іншим цей матеріал, представити результати спостереження за мовленням дикторів, однокласників, пояснити необхідність знань з орфоєпії для сучасного фахівця в галузі ЗМІ, менеджменту, ІТ.*

Користуючись цією таксономією, учитель-практик може ефективно організувати цілетворення на уроці, а також правильно дібрати вправи, завдання, запитання, урахувавши, який рівень компетентності він хоче сформулювати, вмотивовано організувати рефлексію й оцінювання.

Водночас варто звернути увагу на те, що результати, які ми пишемо в конспекті й обговорюємо на уроці, мають бути легко сприйнятими органами чуття (почуті, побачені тощо), конкретними, вимірюваними, досяжними, актуальними, співвідносні з часом, відведеними на виконання [2]. З цією метою можна скористатися таким конструктором формулювання очікуваних результатів, який допоможе вчителю охопити усі рівні компетентності (знання, уміння, навички, досвід, ставлення) (

Табл. 3 Конструктор формулювання очікуваних результатів

I рівень знання	II рівень Уміння й навички (досвід)		III рівень Оцінювання, ставлення
Називати	Ілюструвати	Зображувати	Висловлювати
Описувати	Змінювати	Знаходити	аргументовану думку
Пояснювати	Складати	Змінювати	Обґрунтовувати
Визначати	Редагувати	Розрізняти	Оцінювати
Окреслювати	Демонструвати	Співвідносити	Бути готовим
Перераховувати	Використовувати	Порівнювати	Бути переконаним
Ідентифікувати	Добирати	Класифікувати	Бути зацікавленим
Формулювати	Конструювати		

Продемонструємо різницю між коректним і некоректним формулюванням очікуваних результатів (цілей) у вигляді таблиці.

Табл.4. Формулювання очікуваних результатів до уроку «Словосполучення. Види зв'язку в словосполученні» 8 клас

Некоректне формулювання	Коректне формулювання	Рівні за Б. Блумом
<p><i>Учні повинні знати:</i></p> <p>відомості про словосполучення; типи підрядного зв'язку в словосполученні</p> <p><i>Учні повинні вміти:</i></p> <p>аналізувати словосполучення, правильно використовувати їх у мовленні.</p>	<p><u>Після цього уроку учні зможуть:</u></p> <p>назвати три типи підрядного зв'язку в словосполученні;</p>	знання
	<p>пояснити відмінність між словосполученням і сполученням слів;</p>	розуміння
	<p>визначити головне і залежне слово в словосполученні, тип підрядного зв'язку;</p>	застосування
	<p>відредагувати речення з неправильним уживанням словосполучень; презентувати результат дослідження мовних огріхів інших мовців (інтернет-листування, ЗМІ)</p>	аналіз
	<p>скласти алгоритм визначення типу підрядного зв'язку; сконструювати словосполучення з різними типами зв'язку;</p>	синтез
	<p>аргументовано довести думку про важливість правильного вживання словосполучень у мовленні.</p>	оцінка

Видається, що цілісний процес підготовки вчителя до цілетворення на уроці української мови має складатися з кількох кроків:

- визначення триєдиної мети уроку як педагогічної стратегії навчання в діяльній формі двох суб'єктів навчання;
- формулювання очікуваних результатів (цілей) як конкретних завдань, як образу майбутнього результату;
- створення навчальної ситуації, під час якої учні долучаються до визначення особистих і колективних цілей навчання;
- створення протягом уроку ситуацій конкретизації, корегування цілей і покрокової рефлексії їх досягнення.
- забезпечення загальної рефлексії спільної діяльності учнів і вчителя на уроці з метою вербалізації думок учасників процесу навчання про досягнення цілей.

Нашу думку підтверджує дослідження вчених стосовно необхідності декомпозиції цілі, тобто необхідність перетворювати загальну мету у більш конкретні уявлення про майбутні результати (Д. Дерднер), доцільності формулювання цілей, які б співвідносилися з більш важливими і працювати на їх досягнення (О.Фомін, Д. Доурден), формулювання цілі у вигляді кінцевого освітнього продукту як ефективного способу цілетворення (О. Пометун, А. Хуторський).

Наголошуємо, що цілетворення – процес двосторонній і, щоб ця спільна діяльність була ефективною й дійсно сприяла формуванню в учнів навички регуляції власний дій, педагогу необхідно усвідомити важливість цього етапу уроку. Підкреслимо також, що процес цілетворення – діалогічний (учитель у процесі розмови з'ясовує, які очікування мають учні стосовно теми уроку, самостійне цілетворення передбачає передовсім

внутрішній діалог), тому варто залучати учнів до спільного цілетворення в парах, групах, щоб розвивати уміння не лише відповідати, а й ставити запитання).

Це, у свою чергу, вимагає від учителя володіння низкою *способів створення навчальної ситуації цілетворення*, лише тоді учень, який чітко уявляє собі ціль того, в чому йому доведеться брати участь, відчуватиме себе активним творцем уроку.

1. Для пропедевтичної роботи можна запропонувати завдання на прогнозування змісту тексту, який треба прочитати

2. Далі можна запропонувати учням перелік очікуваних результатів, сформульованих учителем, з якого треба вибрати ті цілі, які є головними на цьому уроці (ранжування учнями цілей за значущістю).

3. Наступним етапом може бути завдання сформулювати 1-2 цілі самостійно, решту запропонувати для обговорення.

4. Після оголошення теми пропонуємо учням дієслова, які відображають кілька рівнів цілей (за Б. Блумом) і які треба доповнити власними очікуваннями.

5. Поступове зростання ступеня самостійності в цілетворенні може забезпечити (особливо у старших класах) можливість формулювання цілей уроку без допомоги вчителя (опираючись лише на тему, перегляд ключових елементів параграфа, контрольні питання в кінці тексту).

Як засвідчили емпіричні дослідження, проведені в межах регіонального експерименту «Формування в учнів уміння вчитися як ключової компетентності» в Житомирській області, навчання учнів цілетворення матиме успіх за певних умов: усвідомлення учнями значущості постановки цілі для успішного результату будь-якої діяльності; систематичне залучення учнів до формулювання цілей на уроках; володіння учителем уміннями формулювати цілі, згідно з новими підходами до навчання; використання учителем різноманітних прийомів, які забезпечують створення ситуації цілетворення; урахування вчителем вікових й індивідуальних особливостей дітей під час створення цієї ситуації; постійне зростання ролі самостійності учнів в створенні цілі й досягненні плану.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що успіх реалізації етапу цілетворення на сучасному уроці залежить від усвідомлення вчителем важливості цього процесу, готовності втілювати нові підходи, володіння сучасними способами залучення учнів до вербалізації очікуваних результатів як важливого складника вміння вчитися.

Проведене дослідження не може вирішити всіх аспектів означеної проблеми. Цей підхід необхідно розглядати як один із можливих у процесі її розв'язання. Перспективи вбачаються у подальшому дослідженні способів реалізації на уроці української мови сучасних підходів до навчання.

Література

1. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals / Benjamin Bloom. New York, 1956.
2. George T. Doran. There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives // Management Review / Doran T. George. — Volume 70, Issue 11 (AMA FORUM). — P. 35-36.
3. Kubiczek B. Metody acywizujące. Jak nauczyć uczniów uczenia się? / Wożena Kubiczek. — Opole, 2009. — 160 s.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 374 с.

5. Державний стандарт базової і повної середньої освіти / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/content/> (дата звернення 28.08. 2015) – Назва з екрана.
6. Зинченко В.П. Психологическая педагогика. Материалы к курсу лекций. Часть I. Живое знание. – Самара: 1998. – 216 с.
7. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе : от действия к мысли: пособие для учителя / [А. Г. Асмолов, Г. В. Бурменская, И. А. Володарская и др.]; под ред. А. Г. Асмолова. — М. : Просвещение, 2008. — 151 с.
8. Караманов О.В. Проблема співвідношення цілей і очікуваних результатів уроку у процесі формування національного курикулуму / О.Карманов // Постметодика. – 2009. – №1 (85). – С.2-6.
9. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія / В. Г.Кремень, В. В.Ільїн; [Національна академія педагогічних наук України]. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
10. Куцевол О. Сучасний урок літератури в координатах методичної творчості / Ольга Куцевол // Українська мова і література в школі, 2013. – № 5. – С.15-20
11. Павлов І. Сообщение на III съезде по экспериментальной педагогике / І. Павлов // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: (http://www.p2pcdn.ru/pavlov-ip-refleks-celi_f12ef7f185f.html) (дата звернення 27.08. 2015) – Назва з екрана.
12. Познавательные процессы и способности в обучении/ Под ред.В.Д. Шадрикова. – М.: Просвещение, 1990.
13. Пометун О. Компетентнісний підхід в освіті й оцінювання навчальних досягнень учнів з історії / О. Пометун // Історія та правознавство. – 2004. – №23 (27). – С.2-3.
14. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник / Олександра Савченко.– К. : Грамота, 2012. – 504 с.
15. Фасоля А. Особистісно зорієнтований урок літератури: робота із суб'єктивним досвідом учня / Анатолій Фасоля / [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://ozonlit.org> (дата звернення 28.08. 2015) – Назва з екрана.
16. Фомин А.Е. Развитие навыков целеполагания средствами тренинга конкретизации целей // Психологическая наука и образование www.psyedu.ru / А.Е. Фомин. – 2011. – № 3. (текст на сайте журнала) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://psyjournals.ru> (дата звернення 28. 08. 2015) – Назва з екрана.
17. Хуторской А. В. Методика обучения школьников постановке целей / Андрей Хуторской – Вестник ННГУ, Выпуск 1(16). – 205.– С. 221.